

Jézus történelmi helyzete és hatásának titka.

A „Jézus“ névnek nagyobb történelmi jelentősége van, mint bármelyik másnak az emberiség történetében. Egy név sem vésődött be oly átalakító és megszentelő befolyással az emberiség gondolkozásába és érzelmeibe, mint ez. Buddha és Confucius nevét tisztelettel említette és említi ma is az emberek bizonyos nagy száma, de követők a Jézuséival hasonlítva össze, egyhangu sokaságot alkotnak minden nagyobb történelmi fontosság nélkül. Sőt, míg Buddha néhány bölcsészeti vizsgálódás központja lett, Confucius prózai alak maradt, nem hatva meg sem a művészt, sem a theologust. De mily figyelemreméltók az alkotások, melyek Jézuson épültek föl jellemben, változatosságban és számban.

S mily tudományos tevékenység halmazódott fel a Jézus neve körül, melynek czélja elmondani történetét s kifejteni működését! Most, születése után 19 száz év multával is mind nagyobb számban kerülnek ki a nyomdából új könyvek, melyeket tudós és köznép egyforma buzgósággal kereshet, mert azok közül egyik-másik megtalálja útját Afrika szívébe, India harasztjain át China tengeri kikötőibe is s a melyek mind valami új gondolattal vagy érzelemmel övezik körül az ő nagy alakját.

Akármerre megy az utazó Európa nagy városai között, minden más emelvény fölé emelkedve látja a szószékeket, melyek tömeges voltukban a leghathatósabb és legesodálatosabb bizonyosságát szolgáltatják ama nagy élet állandó befolyásának. És a kereszt, mely halálának eszköze volt, a halhatatlan élet legfőbb jelképe lett a szivekben. Van ugyan még hely, a hova nem hat el a keresztény vallás fénye. Van nép, melynek életében nem világol az új-szövetség tudománya. Lehet a tengereknek oly szigete, a hová még nem jutott el az evangélium szelleme. De nézzük meg a világban a művészi gyűjteményeket s úgy találjuk,

hogy az alkotó szellem halhatatlanná igyekezik tenni a Jézus nevét.

Ki tudná megszámlálni a theologiai rendszereket, melyek a hosszú évszázakon át Jézusról kifejlődtek. A vizsgálódásnak minő labirinthjai ezek! Könyvtárakat raktak meg könyvekkel, hogy megkiséreljék lényének rejtélyeit kifejtteni. Gyűléseket hívtak össze a föld minden részéről, hogy határozzanak természetére és tanítására vonatkozó bizonyos kérdések fölött. Az eszméknek mily végtelen sora jelölte meg azt a nevet! Az emberek a Jézus szóra mindent ráolvastak a tiszta emberségtől a teljes istenségig.

Az emberi nem legnagyobb politikai mozgalmai csaknem mind társítva voltak a Jézus névvel. A szent római császárság, a keresztes háborúk, a szász reformatio, a zarándokok útazása, hogy a különböző világrészekben békés otthont biztosítsanak hitük számára — mind a názárethi próféta történelmi jelentőségének bizonyos változatait mutatják. Ma a pápa a Jézus nevében uralkodik Rómában egy egyházi szervezet felett s a különböző vallásfelekezetek legtöbbször mind a Jézus nevével és nevében akarja boldogítani híveit.

A mivelődés, mely már hatalma alá fogta az egész földet; mely leköti a ki nem meritett erőket és az emberi nem átható hatalmát; mely megtalálja a barbárságot s szűkebbre szorítja annak határait; mely testvériesíti a nemzeteket; szétöri a rab-szolga lánczait, lerontja a válaszfalakat, szétoszlatja a babona sötétségét — mondom, a mivelődés a Jézus tiszteletében lesz keresztényivé. Nem mondhatjuk ugyan, a mint egyszer valaki mondta volt, hogy a mivelődés erői mind Jézusból folynak ki, mint egy szökőkútból, de történelmi tény, hogy a hol ez a név megfordult, ott volt az emberiség országútja.

Socrates az értelem mivelésére fektetett fősulyt, mely mindig fontos tényező a világ haladásában, de egyetlen egyház sem őrzi emlékezetét hymnusban vagy szertartásban. Művészet nem csoportosította alkotásait neve körül. Athénnek nagy bölcs megmaradt egy néhány tanítvány bölcs tanítójának; Názárethnek prófétája pedig a szívekbe költözött, mint átható és vigasztaló barát, a szükség minden idejére.

Egy jeles történetíró (Froude) összehasonlítást tett Jézus és Caesar között. Caesar az uralkodás theoriáját esodálatosan

munkáló intézményekben testesítette meg, mely Rómát ama császári hőstettekre ösztönözte, miket a történészek esodálnak s melyek az emberiséget haladó irányában magasra emelték. Rányomta teremtő szelleme bélyegét korának eseményeire és a távoli korok életére. A császári rendszer, melyet alapított, égette a nagyravágyást és irányította az államférfiak energiáját, miközben intézte a nemzetek sorsát. Caesar gondolkozása még élhet Európa politikájában. De egyetlen osztály sem tette őt mestérének és vezetőjének, ha csak nem a jezsuiták. Egyetlen templom, festmény vagy hitezikk sem jött létre, hogy terjeszsze eszméit és tiszteletet biztosítson jellemének. Egyetlen theologus sem találta meg benne a kulcsot az élet és halál rejtélyeihez. Neve nem hangzik a szószékeken s nem magasztalják a kunyhóban, örömet és vigasztalást várva tőle.

Mohamed alapított egy vallást, mely közönséges elemeket foglal magában s teremtő hatalommal van felruházva. De a Mohamed neve nem jelent annyit s nem is alkotott oly sokat, mint a Jézus neve. A nagy arab befolyása alatt virágzott a művészet a mór királyi palotában s bővült a tudomány Bagdadban. De ezek csak szórványos jelenségek voltak. A perzsa erkölcsök, héber kegyesség, görög bölcsészet és római polgáriasság megtermették gyümölcsüket ama népek között, melyeket a Jézus neve, de nem a Mohamedé kötött össze egymással. Beszéljünk-e a művészetről, irodalomról, bölcsélet-történelemtől s szinte még a közigazgatásról is, melyeknek nagyobb rendszerei mind Jézus körül csoportosultak?!

A horoscopia a jövő embereit megosztja Mohamed és Jézus között s bár az islam valószínűleg többet tehet, jelenleg bizonyos pogány törzsek között, mint a kereszténység, mégis a mivéldés történelme a Jézus nevével kötötte össze a jövő uralmát, mert a kereszténység összehasonlíthatlanul nagyobb tanítót mond magáénak és mert az magában foglalja a százévek összehordott gazdagságát is. S mi több, ennek népe érettebb emberiség.

Hogy a „Jézus“ szó történelmi jelentőségének egy másik alakját is láthassuk, annak a személyes valláshoz való viszonyait kell vizsgáljuk. E név nem egyedüli, vannak még hozzá hasonlók, de ez a legjelesebb. Például Aristoteles, kinek befolyása scholastikus. Az az emberi gondolkozás formáit alakítja. Mohamed befolyása fegyelmi, új szokásokra vezeti az embe-

reket. A Confuciusé oktató, a magaviselet helyes rendszerére tanítja a köznépet. A Buddha befolyása példaadó, mely a lemondást és önmegadást világosítja meg. A Jézus befolyása pedig személyi, mely összeköttetésbe hozza az embert a való, a nagy étellel. Ekkép a kereszténység minden hitelve és szertartása mellett személyi vallás volt. Midőn az emberek érintkezni kezdettek Jézussal, oly személy jelenlétében érezték magukat, a kit lehet szeretni és a ki tud szeretni. Ő a gondolkozás embere volt, de valami több az oly gondolkozónál, mint Aristoteles; tanító, de valami több az oly fegyelmezőnél, a minő Mohamed; erkölesi vezető, de valami több az oly védőnél, mint Confucius; tökéletes ember, de valami több, mint az a típus, melynek feje Buddha.

Jézus a meghitt, gyöngéd barát volt, a mi egyetlen más próféta sem tudott lenni soha. Meg van a hűség Mohamed iránt, van tekintélye Confuciusnak, követik Buddhát, de a szeretet Jézus számára maradt fenn — az emberek szívébe zárták őt. Jézus mindenekfelett személyes jelenléte teremtett magának az emberek életében. A nép csodálatos embernek tartotta, a ki Galilea mezőin át az ők legmeghittebb és legbensőbb barátságukba tudott jutni. Senki sem tudott a történelemben oly hű, igaz jellemet hátrahagyni, a ki hasonló szellemi erővel volt felruházva, bár megközelítőleg, mint Jézus.

Ily szempontból vizsgálva a dolgokat, kérdezzük-e: miben állott Jézus fensőbbsege, kitűnősége? Mi adott neki oly figyelemreméltó emelkedést a történelemben? oly roppant befolyást az életre? Az nem magyaráz meg semmit, ha azt mondjuk, hogy isten volt. Ez nem volna egyéb a megbecsülés ama tiszteletteljes bevallásánál, mit az imádó szív érez, de semmiesetre sem a fürkésző értelem által létrehozott magyarázat. Az nem fejt meg semmit, ha pl. azt mondjuk, hogy Isten neveli a füvet. Senki sem fejt meg Amerika függetlenségét azzal, ha azt mondja, hogy Washington át volt szellemülve. Igaz, hogy az emberek néha azt képzelik, hogy Jézus istenségének állítása megfejt minden kérdést. Azonban az épp annyira észellenes, mint a régi perzsák következtetése, a kik midőn nem tudtak semmi elfogadhatóbbat mondani arra nézve, hogy kik irták az Avestát, azt állították, hogy Isten maga irta azt.

Vannak emberek, a kik azt mondják, hogy Jézus kitűnő-

sége abban rejlik, a mit tett, vagyis cselekedeteiben, melyeket véghezvitt. De Jézus nem volt szervező, mint Caesar vagy Mohamed. Nem formulázott terveket. Nem alapított egyházi rendszert. Nem kémkedett. Nem dolgozott ki semmi polgári vagy vallásos törvényt. Menyországba nem volt hivatalos alkotmánymű. Munkálkodása annyira nélkülözte a szervezést, hogy a világ csodájának tartották, hogy az így folytatva, valaha létesüljön. Boldogságtana és példázatai értékes magoknak tűnnek föl, melyek gondosan szét vannak szórva az emberiség bekerítettlen mezőin.

Mások állítják, hogy a Jézus munkája egy új szellemi oeconomia bevezetése volt a világegyetembe, t. i. hogy testét átadta a menynek, a honnan mint egy nyugvó, enyhítő istenség fogja kormányozni a világot. Munkálkodása a földön olyan volt, mint egy varázsszer, mely újjáteremti az emberi természetet. A régi theologusok mondják, hogy természetfölötti összebékítést végzett Isten és ember között. De ez egy messziről levezetett esetben materialistikus gondolat, mely több különbséget mutat, mint a mennyit megold. Ezt szerenésesen el is ejtették a haladó emberek mindenütt.

A régi felfogást félretolta az igazság tisztító creje. Ily oeconomia lételét nem fedezi fel sem a psychologus, sem a historikus; annak létele érvénytelenné tenné az összes tudományszerű következtetéseket. A gondviselés előhaladó útjai a kereszténységben ugyanazon nagyszerű folyamatok, mint bárhol egyebüttl. A keresztény vallás nem hézag a történelemben az események természeti vagy mystikus folyama között. Jézus személyes befolyása az emberi életre szemmel látható és hatalmas történeti tényező. Ezt láthatjuk és megértjük. De egy áldozó vagy engesztelő működés hatása, melyet néha ráerőszakolnak, nem fedezhető fel. Midőn elismerjük Jézus nagy és kétségbe nem vont hatalmát a világban, egy lélek erőhatását ismerjük el és nem valami idegen látogató bűvészetét.

Vannak, a kik a fölött vitatkoznak, hogy a Jézus hatalmának forrása az ő tanításában van, t. i. hogy egy új életelvet tanított. Tanításainak fenkölsége világos. De sok szép szava már jóval elhangzott a próféták vagy zsoltáriró ajkain. Jézus tanítása anyagából sokat készen talált, éppen mint történt Shakespeare-rel is. A mi a „hegyi beszéd“-ben kifejezésre jut,

annak gyökere az ó-testamentomban van. De valamint a halhatatlan költő, úgy Jézus is újjáalkotta az anyagot, melyet felhasználott; geniusát vitte bele, az élet lehelletét lehelte abba.

És mégis mindezt fontolóra véve, azt kell mondanunk, hogy az ő mondásai, tanításai nem fejtik meg az ő fensőbbiségét, kitünőségét. Legjobb esetben is mondásai külsőlegesek, részlegesek és töredékekből állók. Azok sohasem adják az élet megfelelő tárgymutatóját vagy mértékét. Aztán meg a mint egy jeles író oly igazán mondja: „Egy ember mindig sokkal több, mint az ő szavai“. Van az életnek oly eszménye, a léleknek oly vágya, melyet semmiféle író sem tud kifejezni. Vannak a jellemnek gazdagságai, melyekre a nyelvnek nincsenek szavai. Jézus szavai gyakran említik, de ritkán fejtik ki hatalmát. Nekünk a szavak mellett az alkotó mesterre is kell tekintenünk.

A kérdés megfajtásához talán lehetne a kulcs ez: Jézus hatalma, fensőbbisége nem abban volt, a mit mondott, hanem abban, a mi ő volt. Az az ő gazdag és nemes személyiségéből folyt. Van személyes hatalom, cselekedettől vagy szótól független, melyet leírni nem lehet, de tevékeny ethikai és történeti erő. Az az erőhatásos energia, mely úgy hat a jellemre, mint a delejesség a delejre. Az erkölcsi nagyság tündöklök; megvilágítja a sötét helyeket, mint az áldott nap. Mindnyájan emlékezhetünk, hogy mint gyermekek, mennyire el voltunk telve oly esodálkozással, mely vágyódásba ment át, nemes érzelmekké melegegett, mely sürgette a cselekvést, ha valamely nagy embernek lehettünk szemtanúi, vagy beszélhettünk vele. Már nem emlékezünk, mit mondottunk, vagy mit tettünk akkor, de egy nagy személyiség közelléte emelte lelkünkben a vágyat, mely sohasem halt meg azóta sem.

Elfogadhatjuk e tényt, mely benne van a mindennapi élet legközönségesebb történetében is. Midőn pl. azt mondjuk, hogy valaki jó szónok, szépen beszél, de a mit mond, nem tudja oly hatásossá tenni, mintha valaki más mondaná — elismerjük, hogy egy előttünk ismeretlen vagy szokatlan személyiségnek gazdag tartalma van beletéve a szavakba és ez ad azoknak különleges jelentőséget és különös hatalmat. Azt mondják Channingről, hogy midőn ő a szentírás egy mondatát olvasta, új jelentést adott annak. Midőn kimondta e szót „Isten“, a hallgató az áhitat fölemelő gyönyörét érezte. Ez a személyes kegyes-

ségnek bősége volt nála, melyet bele tudott vinni a szavakba s ez adott szavainak új és jelentőségteljesebb befolyást. Ha vizsgáljuk életünk ama pillanatait, midőn úgy éreztük, hogy újjászülettünk; midőn valami parancsoló szándék született meg bennünk, mely vezérünk volt küzdelemben és harcban, azt fogjuk találni, hogy nem volt alkalmunk kitekinteni a természetre, vagy holmi szabály tanulmányozására, de meg volt a közösség egy nagy jellemmel a valódi életben, vagy a tudományban, hol az igaz élet halhatatlanná lesz.

A személyiség hatalma alakítja át és újítja meg a világot. A férfiaság az, a mi munkál tetteleg és beszél szóban s mely azokat jelentékenynyé teszi. Egy nagy jellemnek oly befolyása van, a mi épp úgy gyönyörködtet, mint elevenit és épp oly világos, mint a napvilág. Tehát Jézus befolyásának megfejtésénél nem arra kell tekintsünk, a mit ő szervezett, vagy a mit elszenvedett s még arra sem, a mit mondott, hanem személyiségének irányára. Bátorságának kellemes, de szigorú fensége volt az, a mi hatott a népre. Azt mondják, hogy az evangéliumok nem fejtik ki Jézusnak az emberek feletti hatalmát. Természetesen, mert azok csak egyszerűen feljegyzik a tényeket. Ő magyarázza meg azokat, azok nem magyarázzák meg őt.

Jézus nem azért alapította meg az ő országát, hogy a népet, mint valamely fensőbb tekintély, tanítsa, hanem azért, mert ő maga volt ez az ország megtestesülve. Nem azért beszélt a boldogságról, hogy örömmel hallgassák, hanem azért, mert az ő élete maga a boldogság volt. Nem azért tanított szép példázatokban, hogy szeressék, hanem azért szerették, mert életének szelleme élet-lehellettel illette őket.

Az joggal lehet kétséges, hogy vajjon Jézus a samaritanus asszonynak mondott-e valami újat? Hisz a zsidóknál közönséges mondás volt az, hogy „Isten lélek és lélekben kell imádni”. Hanem a mi meghatotta őt, az az ő személyisége volt. Az a samaritanus nő is érezte a Jézus lelkének kellemes hatását, gyöngéd tekintetét, szelíd bánásmódját, csoda-e, ha felkiáltott, hogy megtalálta a Messiást! Egy író szerint (Matthew Arnold): „A mit nélkülözött, az a teljesebb igazságosság volt” — a szellemi igazságosság megtestesülése egy tényleges életben. Ezt a „teljesebb igazságosságot” Jézus saját személyiségében mutatta föl neki.

Tehát Jézus egy új világot teremtett az által, hogy a bátorságnak, vagy mondjuk: férfiaságnak egy új nemét mutatta föl. Nem helytelenség, hogy naptári számításunk vele kezdődik. Minden nagy mester alkot új typut: Brunelloschi székesegyháza építészetben, Rafael gazdag szelleme festészetben, Guttenberg első nyomtatott könyvével, Pitt hivatalos feddhetetlensége által új légkört teremtett hazája polgári életében. Az első vasút forradalmat idézett elő nemcsak a kereskedésben és utazásban, hanem a világ mivelődésében is és miért? — azért, mert az egy új mozgóerő alkalmazása volt az emberi dolgokra. Hasonlóan Jézus jelleme megkezdette az emberi élet újjászervezését egyénileg és általánosan. S mert ő az erkölcsi építészet új irányait vezette be a világba, új működési irányt adott a lélek nevelésének és gondozásának — oly jellemet alkotott, mely az erkölcsi genius legfőbb alkotása volt. Jézus eseményeket hozott létre s újjáalkotta az okokat, melyek az emberiséget vezetik.

Mik voltak tehát a bátorság, a férfiaság új nemének lényeges és megkülönböztető részei, melyeket Jézus példákkal világított meg saját személyiségében? Mi volt jellemében az, a mi teremtő történeti befolyást kölcsönzött neki? A mennyire felfoghatjuk vagy leírhatjuk, röviden — bár nem megfelelően — e szavakban fejezhetjük ki: A benső élet teljes megelégedése. Isten országának — értsd: lelki ország — tisztaság föltétele, növekedés módszere; az, hogy ez országnak szeretet az indító oka, szolgálat a kifejezése, jellem a gyümölcse. Szív-élet, mely a segítségben nyer kifejezést. Ez az, a mit Jézus ténylegesen megvalósított személyiségében és mert ő oly fenségesen valósította meg, minden szívnek mestere lett, felemelvén azokat Istenhez és vezetve folytonosan az istenihez.

Jézus a benső élet művésze volt. Ő arra fektette a fősúlyt és nem külső erőre; azért járt széjjel, hogy e tekintetben szolgáljon másoknak. Országát nem mellékes czélokra alapította, hanem szellemileg építette. Nem a szövetséges hatalmat, hanem a férfiaságot helyezte előtérbe. Nála minden épp oly természetes volt, mint az élet; körülötte pedig mindenütt a rideg kegyesség uralkodott. Egy óhajta volt, közleni másokkal az életet, melyet ő élt; körülötte pedig az emberek gazdagodni akartak a mások elszegényedése árán. Átala egy mindent átölelő szeretet áradt szét az egész világra, munkálva a testvériséget;

körülötte a rokonszenv és szivesség csak látszat vagy beszéd. Általa az emberi szívből fakadó fönséges tisztelet vezet az Atya szellemi imádására; körülötte a tisztelet a nevek és helyek, a formák és hagyományok számára van föntartva, melyek több könyvet, mint örömet; több félelmet, mint bizalmat esalnak ki. Valóban a jellem új typusa ő.

Ez ellentét a régi időben az emberek közönséges vágyai és Jézus jelleme között számos és gyökeres; ez magyarázza meg az ő hatalmát és kitűnőségét, fensőbbségét a történelemben. Itt egy ember a formális czeremóniák unalmas egyhangúsága közepett megkísérli, hogy szent legyen; ott Jézus a formáktól függetlenül oly életet él, mely magasztosabb a keleti pap vagy görög bölcseleő bármely ideális törekvésénél. Itt egy római ég a szenvedélytől a rideg világruralomért; amott Jézus mint hasonlíthatlan jellem, megalégszik Isten országával szívében és uralja a világot a szeretet által az utolsó római után is. Itt egy gazdag ember, a ki bár büszke nagy hatalmára, de az örökélet utáni lelki vágya nem tud kielégülni; amott Jézus szellemi gazdagságával megvesztegethetlen és örök, mert ez nem teszi őt rabbá, nem terheli gondokkal, sőt másokat is meg tud nyerni a jó életre, a mi által aztán megsokszorozza örömüket. Itt egy farizeus, a ki tanulja az iskolai tudományokat és az által próbálja meg szolgálni Istent, hogy összefonja a theologiai vizsgálódások szálaít, figyelmen kívül hagyva az emberi élet benső fontosságát; amott Jézus lelkének mélyéből fakadó bölcseséggel megihleti a sziveket s oly tudományt hirdet, mely végtelen örömet okoz, mert bensőséggel teljes és áldásos életet ad.

A görögök sokra becsülték a szépség, a rómaiak a hatalom imádását, mint a vitézségnek, férfiaságnak egy-egy nemét. Az emberi lélek kereste üdvösségét a világi és anyagi dolgok eszményei között és nem talált kielégítésre. A Jézus személyiségében benne volt a férfiaságnak az a neme, mely a szépség és hatalom imádását a benső élet teljes megalégedésébe helyezte. Jézus személyisége hatalma által a férfiaság egy új nemét alapította meg az emberek számára; ez az, a miért mindig a leg-hálásabb és legbensőbb tiszteletben kell tartanunk.

Crookertől.

KOVÁCS LAJOS.

Unitarius káté nyomorgatása az orthodox uralom idején.

A református vallás a régi boldog időben Kálvintól tanult szabad nyíltsággal mondta ki az ellenfélt elítélő véleményeket. Ezért nem tetszett a katolikusoknak pl. heidelbergi kátéjok, melynek 30. 57. és 80. kérdésében nem éppen a keresztyén türelem szólamlík meg a pápa hitvallói ellen. Eltiltották azért ezt a közhasználatból s az eredetihez hiven való kinyomtatását sokáig nem engedték meg. Hiában mentették ref. aai magukat, hogy a kifogás alá eső egyik hely nem más, mint III. Frigyes pfalzi választó fejedelem böles vélekedése.

Az unitáriusok már kezdetben igazi keresztyénies kimélttel tárgyalták a nép és a tanulók számára nyomtatott könyveikben az apostoli vallás hittételeit s az eltérő hitelveket azokban sehol nem is érintették.

Mégis a heves ellenpártiak Kálvintól örökölt féltékenységgel, mondhatni irigykedéssel, fölötte igen vigyáztak az unitárius hit mikénti tanítására. A hol csak tehették, ellene mondtak s elnyomták testvér felekezetöket. Végre hatalomhoz jutva, hatalmukat arra használták fel, hogy megakadályozzák protestáns hitfeleik boldogulhatását: a vallásos könyvek nyomtatását mindinkább megnehezítették s az orthodox papok censurájától tették függővé. Végre is a napi veder bortól tulságosan megokosodott Apaffi Mihály idejében merőben el is tiltották az unitáriusokat a hitbeli kérdések tudományos vizsgálásától és a vallást érdeklő könyvek kiadásától.

Egy régi, sok mindenen átment unitárius könyvre esék a mult sz.-ban tekintetem, melyről azt állítják, hogy a Konez Boldizsár szerzeménye. Azé a püspöké, ki a legnagyobb pusztulások után, Apaffi nyugalmasabb idejében, volt az unitáriusok